

Siyasetnâmeler arasında yer alan, Batı Türkçesi içerisinde ilk ve Kutadgu Bilig'den sonra Türk Kültür tarihinde ikinci eser olarak karşımıza çıkan Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ adlı bu önemli eserin, Kemal Yavuz tarafından ilim erbabına sunulmak üzere hazırlanması, konuya araştırmacıların dikkatini çekmek bakımından oldukça önemli bir çalışmadır.

Erol ÜLGEN

Mirzâ Fethali Âhundzâde, *Komediler (Temsîlât)*, Haz. Yrd. Doç. Dr. Yavuz Akpınar, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No : 46, İzmir 1988, 322 s.

Mirzâ Fethali Âhundzâde gerek düşünceleri ve gerekse eserleriyle modern Âzerî edebiyatının teşekkülünde öncülük etmiş önemli isimlerden biridir. Rusya'nın Âzerbaycan'ı 1805'ten itibaren 1828'e kadar işgâl ettiği devrede doğup büyümüş, Rus eğitim kurumlarında yetişmiş ve Rus devlet dairelerinde vazife almış birisi olarak Âhundzâde, sahip olduğu kültürel ve edebî formasyonun sonucu, içinde yaşadığı Âzerî toplumunun gelenekten gelen değerlerine, inanç ve düşüncelerine ters düşmüş, Rus aydın ve edebiyatçılarıyla yakın temasları neticesinde edindiği fikirler ve bu yolla açıldığı Batı edebiyatından aldığı estetik zevk ve düşünceler doğrultusunda Âzerî edebiyatının ve sosyal değerlerinin değişmesine çalışmış, toplumun yerleşik inanç, örf ve âdetlerini eserlerinde ısrarla tenkit etmiştir. Bu bakımdan, XIX. asırda yalnız Âzerbaycan'da değil, bütün Türk ve İslâm dünyasında kendisini gösteren yenileşme (Batılılaşma) hareketleri içinde Mirzâ Fethali'nin mühim bir yeri vardır.

Dönemin Âzerî aydınları arasında Batı medeniyeti ve kültürü Rus kültürünün üstlendiği köprü rolü ile açılman bir saha olmanın yanısıra, devrin iki büyük müslüman ve komşu ülkesi İran ve bilhassa hilâfet merkezi Osmanlı İmparatorluğu da devamlı ve büyük bir ilgiyle takip edilen ülkeler olmuşlardır. Bu yüzden Âhundzâde'nin düşünceleriyle, eserlerinde işlediği konu ve fikirlerle, Türkiye'deki çağdaşı aydınlarımız arasında bâriz bir irtibat

ve paralellik her zaman gözlemlenebilir. Bu irtibat ve benzerliğin ne gibi konularda özellikle yoğunlaştığının araştırılması, eserlerinde ileri sürdüğü görüşlerin ve devrinin edebiyatına katkısının tesbiti Türk düşünce ve edebiyat tarihi için çok gereklidir.

Bu gereklilik bugüne kadar yeterince karşılanmıştır diyemeyiz. Hem düşünce, hem de edebiyat alanında oynadığı bu önemli fonksiyonuna rağmen Âhundzâde bizde neredeyse yalnızca, üzerinde yıllarca çalıştığı alfabe meselesi dolayısıyla 1863'te İstanbul'a gelip, bu konuda hazırladığı lâyihayı ilgili devlet ricâline ve Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'ye sunmasıyla bilinir olmuş; dîni inançlara ve ahlâkî değerlere karşı yönelttiği tenkitleri ve bu konudaki ateist fikirlerini, siyâsî, sosyal ve ekonomik görüşlerini ihtivâ eden *Kemâlüddeve Mektupları* ile onun tiyatro yazarlığı ve bu türün Türk edebiyatına girişinde üstlendiği rol üzerinde yeterli sayıda geniş çaplı araştırmalar yapılmamıştır. Dr. Yavuz Akpınar'ın 1980'de Erzurum'da yapmış olduğu doktora çalışması bir yana, Âhundzâde hakkında söylenenler umûmiyetle ansiklopedi maddeleri ve kısa edebiyat tarihi temalarının ötesine geçmeyen bilgiler olarak kalmıştır.

İşte Yrd. Doç. Dr. Yavuz Akpınar'ın, yukarıda adı geçen çalışmasından sonra, Âhundzâde'nin *Temsilât* başlığı altında topladığı tiyatro oyunlarını *Komediler* adıyla neşretmesi bu noktadan dikkate değer bir gayrettir.

Eser Mirzâ Fethali Âhundzâde'nin 175. doğum yılında Türkiye'de de anılmasını, bu vesile ile daha geniş ölçüde tanınmasını temin etmek maksadıyla 1988 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları arasında çıkmıştır.

Komediler, bir Önsöz'den sonra Giriş, Metinler ve Sözlük olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünün ilk 16 sayfasını M. Fethali'nin hayatına ve faaliyetlerine ayıran yazar, daha sonraki 12 sayfa boyunca *Komediler*'in yazılışı, ilk neşirleri ve ilk tercümelerine dair bilgiler veriyor.

Buradan öğrendiğimize göre, Âhundzâde'yi tiyatro oyunu yazmaya teşvik eden, 1851'de Tiflis'te bir tiyatro binasını hizmete

açmış olan Azerbaycan umûmî valisi Prens M. Semyonoviç Vorontsov olmuştur. Bunu yazarın kendisi de eserinin başına koyduğu *Fihrist-i Kitâb* kısmında belirtir. Bu teşvikle Âhundzâde 1850'de *Hékâyet-i Molla İbrâhimhelîl Kimyâger*'i ve *Hékâyet-i Mösyö Jordan* ile *Sergüzeşt-i Vezîr-i Han-ı Lenkerân* komedilerini, 1852'de *Hékâyet-i Hırs-ı Guldurbasan*'ı, 1853'de *Sergüzeşt-i Merd-i Hesis (Hacı Gara)* oyununu, 1855'de *Murâfîe Vekilleri*'ni yazmıştır. Yazarın sağlığında bu oyunlardan *Hırs-ı Guldurbasan* Ocak 1852'de, *Sergüzeşt-i Merd-i Hesis* 1873'de sahnelenmiştir.

Yazarın bu piyesleri (*Murâfîe Vekilleri* hariç), 1853'te Rusça olarak *Komedii Mirze Fetali Ahundova* adıyla Tiflis'te neşredilir. Bu altı oyunu Âhundzâde 1859'da *Temsîlât* adı altında Âzerî Türkçesi ile de bastırır. 1859'daki Türkçe baskının başında yer alan *Fihrist-i Kitâb* kısmında, bu piyesleri yazmaktaki gayesinin «millet-i İslâm'ı bu emr-i garîbden müstehzar etmek» olduğunu ve bu oyunları (aynen Namık Kemal'in *İntibâh* mukaddimesinde, romanı için söylediği gibi) «ber-sebîl-i imtihan» yazdığını ifâde eder.

Yavuz Akpınar, Âhundzâde'nin bu ifâdesine de dayanarak, onun dram yazarlığına tesadüfen başlamayıp, uzun bir hazırlık devresi yaşadığını, belli başlı Batılı ve Rus tiyatro yazarlarını okuduğunu söylemektedir. Namık Kemal'in de ifâde ettiği gibi, tiyatroyu halkı eğlendirirken eğiten bir araç olarak gören Âhundzâde'nin piyesleri başka ülkelerde de akis bulmuş, *Temsîlât* 1874'te Tahran'da Farsça olarak yayınlanmış ve eser İran'da modern tiyatronun başlangıcı olarak kabul görmüştür. Bu tercümeden yararlanılarak 1882'de *Lenkerân Hânının Veziri* Londra'da İngilizce'ye çevrilmiş, bunu 1883'de *Murâfîe Vekilleri*'nin Fransızca'ya, 1889'da *Mösyö Jordan*'ın Viyana ve Leibzig'de Almanca'ya aktarılması izlemiştir. Eseri UNESCO 1967'de Fransızca olarak *Comedies* adıyla bastırır. Tercümeyi Prof. Dr. Louis Bazin Âzerî Türkçesi'nden yapmış, Prof. Dr. F. Gâsimzâde de esere önemli bir önsöz yazmıştır.

Yavuz Akpınar bu neşirler hakkında teferruatlı bilgiler verir ve bu konudaki düşündürücü bir geç kalmışlığa dikkatimizi çeker : Yukarıda sayılan bu tercümelere karşılık *Temsîlât* bizde işte ancak 1988'de yayımlanabilmektedir. Arada bir istisnâ olarak *Lenkerân Hânının Veziri* piyesi Kurşunluzâde Râşit isimli birisi ta-

rafından Almanca'dan Türkçeye çevrilmiş ve 1932'de İstanbul'da bastırılmıştır. Ama «*Ecnebi Müellifler Koleksiyonu*» serisi içinde. Bu acemi çeviri ve yanlış tavıra dair A. Caferoğlu aynı yıl *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin 6. ve 7. sayılarında bir tenkit yazısı neşretmiştir.

Eserin tarihine dair verilen bilgilerden sonra kitapta Metinler bölümü yer almaktadır. Akpmar, oyunları Türkiye Türkçesi'ne aktarmamış, yazıldıkları dilde vermeyi tercih etmiştir. Bu tercihi de «Komediler'in Âzerî Türkçesi'nin tarihi gelişimindeki ve Âzerî edebiyatının Avrupâî bir hüviyet kazanmasındaki önemini gözönünde tutarak» yaptığını belirtir.

Âhundzâde 1859'da Âzerî Türkçesi ile Tiflis'te yayınlanan *Temsîlât*'a yukarıda adı geçen altı komedinin yanısıra, *Aldanmış Kevâkib* adındaki bir hikâyesini de dahil eder. Fakat Y. Akpınar'm bu neşrinde maksadın tiyatro metinlerini neşretmek olduğu belirtilerek, bu hikâye esere dahil edilmez.

Metinlerde tam bir transkripsiyona lüzûm görülmemiş, ancak bizim kullandığımız alfabede bulunmayan bazı sesleri karşılamak için transkripsiyon işaretlerine yer verilmiştir. Bu işaretler de Metinler bölümünden evvel yer alan «Metnin imlâsı ve kullanılan özel işaretler» başlıklı kısımda okuyucuya açıklanmaktadır. Ayrıca Akpmar, bu neşri hazırlarken kullandığı yedi *Temsîlât* nüshasının da listesini veriyor.

Komedilerin ilki *Hékâyet-i Molla İbrahimhelîl Kimyâger*'dir. Bu oyun bir molla ile beraberindeki dervişin hurâfelerle, birtakım bâtil bilgilerle simyâgerlik ederek, cahil ve saf halkı aldatmasını, onları sömürmesini konu edinir. Âhundzâde oyunda, hem cahil halkı, hem de dolandırıcı molla ile dervîşi hicveder ve onların karşısına iyinin temsilcisi olarak şair Hacı Nuri'yi çıkarır.

İkinci oyun ise *Hékâyet-i Mösyö Jordan Hekîm-i Nebâtât ve Dervîş Mesteli Şah Câdûkûn-i Meşhûr* adını taşıyor. Bu oyunda da birincideki gibi büyü, üfürükçülük sözkonusu edilir. Mösyö Jordan Kafkasya'ya çeşitli bitkiler üzerinde araştırmalar yapmak üzere gelmiş bir Fransız botanikçisidir. Karabağ'da Muganlı obasının beyi Hatemhan Ağa'nın yeğeni olan Şahbaz Bey, bu Fransız'ın tesirinde kalarak Fransızca öğrenmek için onunla beraber

Paris'e gitmeyi kafasına koyar. Fakat Hatemhan Ağa'nın kızı olan nişanlısı Şerefnise Hanım ile müstakbel kayınvalidesinin, Şahbaz'm gidişini engellemesi için meşhur büyücü Mesteli Şah'a müracaatları neticesinde Mesteli'nin çevirdiği dolaplar ve amca Hatemhan Ağa'nın yolculuğa izin vermemesi sonucu bu yolculuk gerçekleşmez. Bu oyunda da Mösyö Jordan ile Şahbaz'm aydın, açık fikirli tipler olarak sunulmalarına karşılık yazar onların karşısına Mesteli Şah ile diğerlerini menfi tipler olarak çıkarır.

Sergüzeşt-i Vezîr-i Hân-ı Lenkerân piyesinde ise zalim bir vezir olan Mirza Habib'in hanımları tarafından aldatılması, vezirin baldızı Nise Hanım'm âşığı Teymur Ağa'nın nice zorluklardan sonra sevdiğine kavuşması anlatılır. Burada yazar, Rus işgâlinin önceki Azerbaycan Hanlığmdaki yönetimi kötülemek, halkın gözünde o dönemi küçük düşürmek gibi bir gayeyi de gözetir.

Sosyal hicivlerle karışık bir aşk macerası olan *Hırs-ı Guldurbasan*'da ise Perzâd'ı seven Bayram'm karşısına Tarverdi kötü ve entrikacı bir tip olarak çıkarılır. İki âşık bir bakıma Rus yönetiminin temsilcisi olan Divanbeyi'nin yardımı ile muradlarına ererler. Oyunun sonunda, Âhundzâde piyesin vermek istediği mesajı Divanbeyi'nin ağızdan seyirciye açıkca söyler : «Héç bilirsiniz mi ki Rus devleti size ne yaşılıklar edir ve sizi ne belâlardan sahlıyor? Lâzımdır ki böyüünüzü tanıyıp hemîşe emrine itâet edesiniz!» Bu cümleler, bir Âzerî aydını olarak Âhundzâde'nin Rusya'ya nasıl baktığını da bize göstermektedir.

Rus - İran sınırında gümrük kaçakçılığı yapan Hacı Gara ile Haydar Bey'in Rus inzibat görevlilerince yakalanmalarını anlatan *Sergüzeşt-i Merd-i Hesîs (Hacı Gara)* piyesinden sonra altıncı oyun *Murâfîe Vekilleri'nin Hékâyeti*'nde olay Tebriz'de geçer. Sekine Hanım ile Aziz Bey birbirlerini sevmektedirler. Ağa Hasan, çok zengin bir yetim olan Sekine Hanım'la evlenmek isteyip de reddedilince, Ağa Selman ve Ağa Merdan adlı düzenbaz avukatlar vasıtasıyla türlü hilelere başvurarak Sekine Hanım'm parasına konmak ister. Çevirdikleri dolaplar anlaşılır ve rezil olurlar.

Âhundzâde bu altı oyunda da seyircinin hemen kavrayabileceği bir sûrette basit, kötü, cahil tiplerle, iyi, aydın tipleri karşı karşıya getirmiş, bu iki kutup arasındaki tezadı çok keskin bir bi-

çimde vurgulamıştır. Bu tezat bir bakıma geri kalmışlık ile ilerleme şeklinde de adlandırılabilir.

Hiciv yönleri çok ağır basan komedilerde çok canlı bir halk söyleyişi, atasözleri, deyimler, mecazlı bir anlatım ve folklor zenginliği kendisini gösterir. Yazar sahne dilini büyük bir ustalıkla kullanır.

Bu altı oyunun metinlerinden sonra Yavuz Akpınar, eserin sonunda piyeslerde geçen Âzerî Türkçesi'ne ait kelimelerin, Türkiye Türkçesi'nde yabancı olduğu deyim ve terkiplerin, bazan atasözlerinin karşılıklarını vererek, metnin daha iyi anlaşılması için çok gerekli bir Sözlük bölümü oluşturmuş. Bu bölüm 228. sayfadan itibaren 94 sayfa tutuyor.

M. Fâtiḥ ANDI

Leonor Fernandes, *The Evolution of a Sufi Institution in Mamluk Egypt : The Khanqah (Memlûk Mısır'ında bir Sûfî Müessesesi'nin İnkişâfı : Hân-kâh)*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1988, 191 sahife, 8 resim, 6 plan.

Eser, aslında Princeton Üniversitesi'ne takdim edilen bir doktora tezidir. Müellifin ifâdesine göre, M. 1250 - 1390 yılları arasında saltanat sürmüş Memlûk Hânedânı Bahriler dönemine ait hân-kâhlarla ilgili okuduğu iki vakfiyye, kendisini böyle bir araştırmaya sevk etmiş; hân-kâhm Memlûk dönemi Mısır'ında İslâm Tasavvufu'na kazandırdığı canlılığa rağmen, hakkında yayınlanmış çok az eserin bulunuşu bu çalışma konusunu ön plana çıkartmıştır. Ayrıca bu konuya dair «materyalin zenginliği ve böyle mektûm bir konunun câzibesini» yazar için önemli bir hareket noktası olmuştur.

Yazar, araştırmalarının büyük bir kısmını, Kahire'de kütüphane ve özellikle Mısır Arşivi ve Evkaf Bakanlığı Arşivlerinde yapmış olduğunu belirtmektedir. (Önsöz)

Kitap sekiz bölümden oluşmaktadır. Aynı zamanda eserin «girişi» olan birinci bölümde, (s. 1-2) hân-kâhm Memlûk devrin-